

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

על דמותה הנאצלת של מרים בספרות חז"ל – דף מקורות

א. זהותה של הכושית ותוכן תלונת מרים בפרשנות

<p>הכושית – ציפורה התלונה: משה פרש מציפורה מחמת תפקידו הנבואי</p>	<p>הכושית – ציפורה או אשה מארץ כוש התלונה: משה פרש ממנה בגלל מוצאה הכושי</p>	<p>הכושית – אשה מארץ כוש התלונה: משה נשא אשה נוספת שאינה מישראל</p>
<p><u>הכתב והקבלה</u>: וכאלו יאמרו, עתה הוא נזהר בפרישות גדולה להתרחק ההזדקקות מאשה ראויה והגונה אליו, ואז לא הקפיד גם על נשואי אשה אשר גם לאיש המוני אינה ראויה,</p>	<p><u>ראב"ע</u>: וטעם כי אשה כשית לקח... והנה חשדו משה כי לא נמנע לשכב עם צפורה רק בעבור שאיננה יפה</p>	<p><u>רשב"ם</u>: כי אשה כשית לקח - כדכתיב בדברי הימים, דמשה רבינו מלך היה בארץ כוש ארבעים שנה ולקח מלכה אחת ולא שכב עמה כמ"ש שם.</p>
<p><u>מלב"ם</u>: ועפ"ז הזכירה שכבר עשה כן לאשתו הראשונה, וספרה מאשה הכושית אשר לקח ופירש ממנה ושאלה מדוע הוא עושה כן לצפורה, וע"ז אמרה כי אשה כושית לקח, ר"ל אז היה זה מן הראוי כי היתה כושית לא עתה שצפורה אינה מבנות כוש, כי מדין הוא מבני קטורה, ואהרן השיב לה שמשה עשה זאת מפני שה' מדבר עמו בכל עת וצריך שהיה תמיד מוכן לנבואה, ולכן פרש ממנה, וע"ז השיבה מרים הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר ולא פרשנו מדרך ארץ.</p>	<p><u>אלשיך</u>: ואפשר לבא אל הענין, במה שקבלו רבותינו ז"ל (ילקוט רמז קסח) כי ארבעים שנה מלך משה בכוש ויקח לו אשה כושית. ומפחד בלילות פן יגש אליה נתן חרב חדה בינו לבינה. ולא קרב אליה ארבעים שנה על היותה כושית ולא יהודית, כי לא נתגיירה.</p>	<p><u>שד"ל</u>: ותדבר מרים וגו': היה נראה להם לגאווה שאינו רוצה להתחתן בעמו, ובתוך דבריהם אמרו גם כן הרק אך במשה.</p>
<p><u>רש"ר הירש</u>: מרים ואהרן גינו את משה על שום שפרש מן האשה. עובדה זו נודעה להם רק עתה, כאשר שרתה רוח הנבואה על שבעים הזקנים, והם ראו בכך עוול כלפי האשה; כי היו סבורים שנבואת משה לא חייבה אותו לפרוש מן האשה, שהרי הם עצמם וכן האבות שלפניהם זכו לשמוע את דבר ה' מבלי שחיי האישות יפגעו על ידי כך.</p>	<p><u>רבינו בחיי</u>: על אודות האשה הכושית. היא צפורה שהיא מדינית, ומדינים הם ישמעאלים, והם דרים באהלים, כדכתיב: (חבקוק ג, ז) "ירגזו יריעות ארץ מדין", ואין ביניהם לבן מפני תוקף חמימות השמש. והטעם "כי אשה כושית לקח" הוא הדבור שדברה מרים, והיו חושבים שלא נמנע משה מהיות עם צפורה אלא בשביל שאינה יפה.</p>	<p><u>ר' יוסף בכור שור</u>: על דבר אשה כושית אשר לקח. לפי הפשט שהיו אומ' וכי לא מצא משה אשה מבנות ישראל שיקח לו לאשה שהלך לקחת לו מבנות הכושים שהם ערלים וכי בשביל שהק' מדבר עמו מתגאה שאינו רוצה לישא אשה מבנות ישראל שבקש אשה במרחק הלא גם בנו דבר ונשאנו מישראל ולא נתגאנו בכך:</p>

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

ב. זהותה של הכושית ותוכן התלונה במדרשי חז"ל

1. ספרי זוטא יב, א:

ומה היו הדברים אמרו כיון שנתמנו הזקנים הדליקו כל ישראל נרות ועשו שמחה בשביל שעלו שבעים זקנים לשררה וכיון שראת מרים הנרות אמרה אשרי אלו ואשרי נשותיהן אמרה לה צפורה אל תאמרי אשרי נשותיהן אלא אוי לנשותיהן שמיום שדבר הקדוש ברוך הוא עם משה אחיך לא נזדקק לי מיד הלכה מרים אצל אהרן והיו נושאים ונותנים בדבר שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה על אדות האשה על עסקי פרישתו מן האשה אמרו גיתן הוא משה וכי לא דבר הקדוש ברוך הוא אלא עמו בלבד כבר דבר עם נביאים הרבה ועמנו ולא פירשנו מנשותינו כמו שפירש שנ' הרק אך במשה דבר ה'

2. ספרי במדבר צט

ותדבר מרים ואהרן במשה, מנין היתה מרים יודעת שפירש משה מפריה ורביה אלא שראת את צפורה שאינה מתקשטת בתכשיטי נשים אמרה לה מה לך שאין את מתקשטת בתכשיטי נשים אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר לך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דברו בו [ר' נתן אומר מרים היתה בצד צפורה בשעה שנא' וירץ הנער כיון ששמעה צפורה אמרה אוי לנשותיהם של אלו בכך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דברו בו] והרי דברים ק"ו ומה מרים שלא נתכוונה לדבר באחיה לגניי אלא לשבח ולא למעט מפריה ורביה אלא לרבות ובינה לבין עצמה כך נענשה המתכוון לדבר בחבירו לגניי ולא לשבח ולמעט מפריה ורביה ולא לרבות ובינו לבין אחרים ולא בינו לבין עצמו עאכ"ו

3. אבות דרבני נתן, הוספה ב לנוסחא א, ד:

מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו גסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין בודאי אלא בספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו [ומה מרים שלא דברה אלא באחיה וחביבה ולא דברה אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומבישו עאכ"ו הוא עונשו.

4. ר' יוסף אבן קספי: (ספרד 1280-1340)

ד"ה על אודות האשה הכשית אשר לקח: אמר יוסף: מפליא אני על הקדמונים, שלמים הם כולם ממני, לא אגיע לפרסת כף רגלם, איך נפל לעולם בדמיונם, שיפרשו דבר מן התורה, הפך מה שכתוב, אם כשיחליפן שם אל שם הפכי לו או יוסיפו מילות הפכיות, וזה כי ידוע מה שפירש בזה אונקלוס – ואמר רבנו משה (הרמב"ם): "אונקלוס הגר חכם גדול היה" [...] ומאין לו לפרש "כושית" = יפה, שהם הפכים כשחור ולבן? ועוד: מאין לו להוסיף מילות הפכיות, אחר "כי אשה כשית לקח" כאילו כתוב בתורה "כי אשה כשית שלקח, עזב או הרחיק"? ואם הייתה זאת כוונת נותן התורה, למה לא כתב כן? ולמה כתב היפוכו? ועוד: מי התיר לנו לעשות זה? מדוע אונקלוס כוחו גדול לעשות זה? או חכמי התלמוד או אבן עזרא שכולם הסכימו בזה, ומדוע לא נעשה כן אנחנו, ואיש הישר בעיניו יעשה? עד שנחליף "ואהבת את ה' אלוקיך" באמרנו – חלילה! – ושנאת את ה' או ואת אשר אהב ה' תשנאהו? ...

חי ה', נשגבה בעיני זאת הדרך המוסכמת מכל הקדמונים עמודי עולם והאמונה והחיזוק לתורת משה – לא אוכל לה. חלילה לי מעשות כדבר הזה, או אעזוב לגמרי תורת משה ואאמין בתורה חדשה חלילה כבר נעשית, או אעשה גם אני כמו שיעשו אלה, חס ושלום!

לכן אני אומר, כי פירוש מה שכתוב כאן לפי המובן ביאור הכרחי מלשון העברי, כי "כושית" היא אשה מארץ כוש, ופירוש "כי אשה כושית לקח" – החזיק, כי כן פירוש הלמ"ד והקו"ף והח"ת (= לקח) והפך זה שרש העי"ן והזי"ן והב"ת (= עזב). וכל זה הסכמת הלשון.

והיה הענין כן: כי משה אחרי נשאו ציפורה לקח אשה כושית על ציפורה, לסיבה שידע הוא, עליו השלום, ואין לשאול טעמים בפעולותיו, כי בוודאי מחכמה עשה זה, והנה לא ידענו הזמן המוגבל שנשא אותה אם עתה בנסעם, אם לפני כן זמן מה, כי לא נזכר בתורה עדיין, כי גם לא נכתבו בתורה כמה עניינים אלו; אבל בעבור שלא נזכר הדבר עד עתה, בעבור שלא נבהל באמרו "על אודות האשה הכושית אשר לקח" – בעבור שלא שמענו זה מעולם – אמר מיד "כי אשה כושית לקח", כאילו אמר: דעו, שאשה כושית לקח, ואם לא נזכרה עדיין, ועליה דיברו אלה (אהרן ומרים); כי בעבור העלם מהם סיבת זאת ההוספה בלקיחת האשה הזאת, ... לכן דיברו על משה בהוסיפו אשה על אשה [...]

ואוסיף בזה הערה: כי ידוע כי תורתנו השלימה נמשכת אל שלימות הטבע, ולכן לא נצטוונו שנתנגד ונעיק לפעולות הטבע, אבל נתנהג בהכרחי, ולכן לא נצטוונו בפרישות מאישה, כי המעשה ההוא הכרחי בטבע שלנו [...]. ואם משה רבנו עליו השלום היה פורש לגמרי מאישה, כמו שאמרו הקדמונים, לא היה משה האיש המשובח בזמן מעולם ועד עולם, וחז"ל אמרו (סוכה נ"ב) "כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו" ושלמות

פעולותיו הטבעיות לא חלשו בהיותו בן שמונים, ואף לא בהיותו בן מאה, כי אברהם, כשהיה למטה ממנו, הוליד בן מאה [...] ואף לא נפלא אם לקח שתי נשים, כי אברהם אבינו הראשון לקח שתי נשים, ויעקב ארבע, ומעשה אבות יעשו הבנים, ואיך נהיה אנחנו סכלים מכל סכלים, עד שנחשוב במעשיו ובדעותיו, אין לנו רק שנבוש וניכלם מעצמנו ונאמר: הוא ידע מה יעשה...

ג. זהותן של המיילדות

5. קדמוניות היהודים, ספר שני, עמ' 58:

והמלך פחד וצווה [...] להשליך היאורה ולהרוג כל זכר, שיולד לבני ישראל, (ופקד) שמילדות מצריות תשגחנה בשעת חבליהן של נשי העברים ותקפדנה על לידותיהן: עליהן היתה מוטלת החובה, לפי פקודת המלך, להיות המילדות, הואיל ונדמה, שהן לא תעבורנה על החלטת המלך מחמת היותן בנות עמו.

6. ספרי במדבר בהעלותך עח

ויאמר מלך מצרים למיילדות העבריות וגו' (שמות א טו) שפרה זו יוכבד פועה זו מרים, שפרה שפרה ורבה, שפרה שמשפרת את הוולד, שפרה שפרו ורבו ישראל בימיה, פועה שהיתה פועה ובוכה על אחיה שנ' ותצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו. (בעל המסורת על פי בבלי סוטה יא ב הינו רב (247 לס')

ד. הבשורה על הולדת משה

7. קדמוניות היהודים ספר שני, [שליט עמ' 58]:

אחד האיציטגנינים [...] הודיע למלך, שעתיד באותו זמן להוולד איש בישראל, שישפיל את (כבוד) מלכות מצרים וינשא את עם ישראל וכשיגדל יעלה על כל אדם במדותיו הטובות ויזכה לתהלת עולם.

8. קדמוניות המקרא ט: י

ורוח אלהים באה אל מרים בלילה ותרא חלום ותספר להוריה בבקר לאמר: ראיתי הלילה והנה איש עומד בבגד בוץ ויאמר לי: לכי ואמרי אל הורייך: הנה אשר יולד מכם ישלך למים כי על ידו ייבשו המים, ואעשה על ידו אותות ואציל את עמי ולו יהיה השלטון תמיד. וכאשר ספרה מרים את חלומה לא האמינו לה הוריה.

9. מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דשירה י

ותקח מרים הנביאה, וכי היכן מצינו שנביאה היתה מרים אלא שאמרה לאביה סופך אתה מוליד בן שמושיע את ישראל מיד מצרים מיד וילך איש מבית לוי ויקח וגו' (שמות ב א) ותהר ותלד בן וגו' ולא יכלה עוד הצפינו. נזף בה אביה אמ' לה בתי היכן נבואותיך ועודה מחזקת בנבואתה שנ' ותצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו.

ה. נישואי עמרם ליוכבד

10. קדמוניות היהודים, שם, עמ' 58 - 59:

עמרם, מהמיוחסים שבעברים, היה שרוי בפחד לעמו, שמא יכלה [...] ובדאגה חמורה למשפחתו הוא והיה אובד עצות: כי אשתו היתה הרה. ועמד בתפילה [...] ואלהים רחם עליו ונתרצה לתחינתו ועמד עליו בשנתו ושידלו בדברים [...] כי אותו הבן, שבגלל פחדם מפני הוולדו דנו המצרים למיתה את ילדיהם של כל ישראל, שלך יהיה ויעלם מעיני השוקדים עליו לאבדו. ולאחר שיגדל [...] ישחרר את גזע העברים משעבודם [...] ויזכה לשם תהלה [...] גם אצל הנכרים [...]. וגם אח יהיה לו, שכהונתו תהיה נתונה לו ולבניו אחריו כל הימים [...]. הלידה של האשה הוסיפה אמונה בדבר, שנתבשרו מפי האלהים [...].

11. מכילתא דרשב"י ו, ב אפשטיין מלמד, עמ' 6

א"ל הקדוש ברוך הוא למשה משה זכות עמרם אביך עמדה לך שעמד ועשה דבר גדול בישראל והסכימה דעתו לדעתו של מקום שכשהכבידו מצרים עבודה קשה על ישראל והיו מטבעין אותן ביאור < אמרו מה אנו מועילים נושאי' נשים ומולידי' בנים ומייגעין עצמינו ומאחר שמשקעין את בנינו במים חוזרים

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

וכובשים אותם בבנין ועמד ועשה דבר גדול בישראל. מה עשה גרש את אשתו בתוך שלשה חדשים שהיתה מעוברת והלכה לבית אביה ועמדו כל ישראל וגרשו את נשותיהן. לאחר שלשה חדשים חזר ועשה בה קדושין לקיים מה שנאמר וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי וגו'. והיו מלאכי השרת משחקין לפני כחתנים וככלות לקיים מה שנאמר אם הבנים שמחה הללויה ומצרים מנו לה תשעה חדשים והיא ילדה בתוך ששה חדשים. וכי למה הוצרך הדבר לומר אם לקח עמרם אשה אם לא לקח אלא להודיע לכל באי העולם זכותו של עמרם הצדיק.

12. בבלי סוטה יב ע"א תנא: עמרם גדול הדור היה, כיון שגזר פרעה הרשע כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר: לשוא אנו עמלין! עמד וגירש את אשתו, עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו: אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות! פרעה לא גזר אלא בעוה"ז, ואתה בעוה"ז ולעוה"ב! פרעה הרשע, ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי שגזירתך מתקיימת, שנאמר: (איוב כב) ותגזר אומר ויקם לך! עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן. ויקח - ויחזור מיבעי ליה! א"ר יהודה בר זבינא: שעשה לו מעשה ליקוחין, הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדין לפניו, ומלאכי השרת אמרו: (תהלים קיג) אם הבנים שמחה.

ו. למי נשאה מרים ומי היו בניה?

13. תנחומא כי תשא יג

'ואחר מות חצרון בכלב אפרתה [...]' וכי יש שום אדם מת באדם שהוא אומר ואחר מות חצרון בכלב, אלא מה הוא, משמת חצרון בא כלב אל אפרת זו מרים שפרו ורבו ישראל על ידיה וכתוב ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור.